

Enver Hoxha om Moskvamötet 1960

Inledning

I november 1960 hölls i Moskva ett viktigt internationellt möte med deltagande av 81 kommunist- och arbetarpartier. Detta möte var en milstolpe i utvecklingen av den ”sino-sovjetiska konflikten”, dvs konflikten mellan Kina-Albanien och deras anhängare/allierade å ena sidan och Sovjetunionen och de som ställde sig på dess sida å den andra, en konflikt som skulle splittra den internationella kommunistiska rörelsen och leda till en fullständig brytning mellan Sovjetblocket och Kina-Albanien.

Meningsskiljaktigheter mellan Kina-Albanien och Sovjetunionen uppstod inte 1960, utan började ta form ganska snart efter Stalins död 1953. För Albaniens del var det Moskvans närmande till ärkefienden (Titos) Jugoslavien som först irriterade Enver Hoxha & Company (albanerna protesterade bl a mot Chrusjtjovs Jugoslavien-besök i maj 1955 och mot ”rehabiliteringen av Tito-klickern”). Dessa frågor luftades dock inte offentligt utan enbart mellan representanter för resp. partier och regeringar. Det sovjetiska kommunistpartiets 20:e partikongress, med Chrusjtjovs kritik mot Stalin som följdes av krav på återupprättande av offren för de politiska rättegångar som hållits i Östeuropa 1949-52¹, besvarade också Hoxha & Co, som inte alls ville rehabilitera gruppen kring Koçi Xoxe, vilket givetvis hängde ihop med att Xoxe & Co hade varit Tito-vänliga (albanerna var fö ensamma om att vägra ta upp rättegångarna till förnyad prövning). Utåt var det dock ganska lugnt, även om vissa tecken på grus i maskineriet kunde förmärkas då och då, t ex i samband med det internationella möte som ”broderpartierna” höll i Moskva 1957,² men det var först i september 1959 som det blev uppenbart att åtminstone Sovjet och Kina inte drog jämt (efter att Sovjet publicerat ett Kina-kritiskt uttalande om den pågående gränskonflikten mellan Kina och Indien). Året därpå, 1960, bröt konflikten ut på allvar, först i samband med Rumänska arbetarpartiets tredje kongress i Bukarest i juni och sedan vid den internationella konferensen i Moskva i november samma år. Vid båda dessa tillfällen intog Albanien en oförsonlig linje mot Sovjet-ledningen.

Albanerna har publicerat detaljerade redogörelser för samtalen med ryssarna under dessa (och andra) möten, inklusive stenografiska protokoll.³ Ryssarna har aldrig förnekat korrektheten av dessa, varför man kan förmoda att de i stort sett är sanningsenliga (vilket inte betyder att de är oredigerade/kompleta, eller att inte albanerna avstått från att publicera vissa dokument – detta är i själva verket högst troligt).

Albanska författaren Ismaïl Kadaré ger i sin roman *Den hårda vintern* (svensk övers. Bonniers 1978) en dramatiserad version av Moskva-mötet, baserade på dessa protokoll.

Enver Hoxha redogör själv för Moskvamötet i kapitel 12, ”Från Bukarest till Moskva”, i sin bok *The Khrushchevites* [Chrusjtjoviterna].⁴ Det är därifrån som de följande sidor är hämtade.

¹ Se [Slánský-rättegångens maskineri](#) av Martin Fahlgren som tar upp den mest kända skådeprocessen i Tjeckoslovakien, men artikeln innehåller även info om liknande processer i de övriga länderna och ytterligare litteraturtips.

² Se [Kina, Albanien och de sovjetiska revisionismen](#)

³ I vol 19 av Enver Hoxhas *Verk* (på albanska). På svenska finns Enver Hoxha, [Albanien i kamp mot Chrusjtjov-revisionismen](#), Oktoberförlaget 1976, med över 40 texter som rör Moskvamötet och dess för- och efterspel (tal, diskussionsprotokoll, rapporter, brev, radiogram). Här ges en unik insyn ”bakom kulisserna” (boken finns på marxistarkivet).

⁴ Svensk-albanska föreningen i Norrköping översatte på 1990-talet boken och publicerade den på Internet under titeln *Crustjoviterna*. Jag har haft tillgång till den versionen, men den översättning som ges nedan är ny och skiljer sig ganska mycket från den i *Crustjoviterna*.

Givetvis rör det sig om en partsinlaga och bör läsas med det i åtanke, men det är ett viktigt historiskt tidsdokument som ger intressanta inblickar bakom kulisserna.

Vid Moskva-mötet bestod den albanska partidelegationen av Hoxha, Mehmet Shehu, Hysni Kapo och Ramiz Alia (den sistnämnde blev partiledare efter Hoxhas död, 1985).

Bland de ”avslöjanden” som Hoxha gör kan nämnas hans redogörelse för sovjetledarnas dekadenta leverne (supande och frosseri) och avslöjandet att ryssarna hade installerat mängder av utrustning för att avlyssna albanerna.

Hoxha påstår vidare att den kinesiska delegationen (med Liu Shaoqi och Deng Xiaoping) var ute efter att nå en kompromiss med sovjetledarna, medan albanerna var principfasta (detta att kineserna var principlösa var en anklagelse som Hoxha skulle komma att upprepa vid flera tillfällen senare).

Hoxha berättar slutligen att de lämnade Sovjet med tåg, eftersom risken att de skulle råka ut för en ”olycka” ansågs vara större om de tog flyget. Moskva-resan var följande gång Hoxha var utomlands.

Mera om Albanien och sino-sovjetiska konflikten:

Arshi Pipa: [Den politiska kulturen i Hoxhas Albanien](#)

[Om den sino-sovjetiska konflikten](#), resolution från Fjärde internationalens 8:e världskongress 1965

Dokument:

[Hur meningsskiljaktigheterna mellan oss och SUKP:s ledning uppkommit och utvecklats.](#)
(Kinesernas ”officiella” redogörelse för den sino-sovjetiska konflikten, från 1963)

Anmärkning om Hoxhas memoarer

Enver Hoxhas ”memoarer” består egentligen av 6 volymer, med de engelska titlarna *The Anglo-American Threat to Albania*, *The Titoites*, *With Stalin*, *The Khrushchevites* (samtliga har formen av memoarer) och *Reflections on China* (2 volymer i form av en dagbok).

De flesta av dessa böcker finns på engelska på webbplatsen <http://www.enverhoxha.info>, utom *The Anglo-American Threat to Albania* och *Reflections on China*, som i stället finns på http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/English/).

Till dessa kan läggas *The Superpowers* (publicerad 1986) som är ”utdrag ur” Hoxhas ”politiska dagbok” 1959-1984.

För den som vill läsa dessa ”memoarer” i ett någorlunda lättillgängligt format rekommenderas *The Artful Albanian – Memoirs of Enver Hoxha*, edited by Jon Halliday, London 1986. Den består av utdrag ur ovannämnda böcker, kompletterade med kommentarer och förklaringar som sätter texterna i sitt historiska sammanhang.

Martin Fahlgren (september 2011)

Ur Enver Hoxha, *The Khrushchevites*, kapitel 12

Från Bukarest till Moskva

...

Den verkliga drabbningen låg fortfarande framför oss. Vi visste att det skulle bli svårt, hårt, och att vi skulle vara i minoritet. Men det skrämde oss inte. Vi förberedde oss noggrant för mötet så att vårt partis bedömningar och analyser skulle vara mogna och väl övervägda, modiga och principfasta. Det tal som jag skulle hålla vid Moskvamötet diskuterades vid ett särskilt plenarmöte i vår centralkommitté, som enhälligt godkände det, eftersom det var en analys som Albanska Arbetets Parti gjorde av problemen med vår doktrin och chrusjtjoviternas antimarxistiska aktivitet. I Moskva skulle vi framlägga vårt partis orubbliga linje och uppvisa den ideologiska och politiska mognad och det ovanliga revolutionära mod som karakteriserat vårt parti genom hela dess heroiska existens.

Partiets dokument behandlar utförligt mötet med de 81 partierna, med talen och bidragen från vår delegation vid dessa avgörande och historiska ögonblick som den kommunistiska världen och speciellt vårt land och parti genomgick. Därför är det inte nödvändigt att i detalj uppehålla sig vid dessa saker.

Mehmet, Hysni, Ramiz och jag, liksom ett antal kamrater som assisterade delegationen, begav sig till Moskva för att delta i mötet med de 81 kommunistiska partierna och arbetarpartierna. Vi var övertygade om att vi var på väg till ett land där fienden hade gripit makten och där vi måste vara väldigt försiktiga eftersom de skulle uppföra sig som fiender och registrera varje ord och steg vi tog. Vi måste vara vaksamma och försiktiga. Vi var också övertygade om att de skulle försöka knäcka koden i våra radiogram för att få fram våra syften och vår taktik.

När vi passerade Budapest möttes vi av flera av de viktigaste "kamraterna" i det ungerska partiet, vilka uppförde sig korrekt mot oss. Varken de eller vi gjorde någon anspelning på problemen. Vi steg på tåget till Ukraina. Tågpersonalen tittade kallt på oss och betjänade oss utan att tala alls, medan män som helt klart var säkerhetsofficerare patrullerade i korridorerna. Vi hade ingen som helst önskan att inleda minsta samtal med dem, ty vi visste vilka de var och vad de representerade.

På Kievs station kom två eller tre medlemmar från Ukrainas centralkommitté för att möta oss. De gav oss ett kyligt mottagande och vi förhöll oss kalla som is och vägrade t o m att dricka deras kaffe. Sedan gick vi ombord på tåget och fortsatte resan till Moskva där Kozlov och Jefremov, centralkommittémedlem och ställföreträdande chef vid utrikesministeriet, hade kommit för att möta oss. Vid Moskvastationen hade de också satt ut en hedersvakt, en orkester spelade hymner och soldater paraderade med krigiska steg, vilket gjordes för alla delegationer. Inga unga pionjärer kom ut för att välkomna oss med blommor. Kozlov räckte oss sin kalla hand, åtföljt av ett konstlat brett leende, och hans djupa stämma hälsade oss välkomna. Men isen förblev is.

Så snart hymnerna och paraden var över hörde vi hurrarop, handklappningar och entusiastiska rop: "Länge leve Arbetets parti". Vi såg att det kom från flera hundra albanska studenter som studerade i Moskva. De hade inte tillåtelse att komma in på stationen, men till slut insläpptes de för att undvika en skandal. Utan att ta någon notis om Kozlov och Jefremov, som aldrig lämnade oss, hälsade vi på våra studenter som skrek av glädje, och tillsammans med dem hurrade vi för vårt parti. Detta var en bra lektion för sovjetledarna att se vilkens sorts enhet vårt parti och folk hade med sitt ledarskap. Studenterna lämnade oss inte förrän vi klev in i Zil-bilar. I bilen kom inte Kozlov på något annat än att säga: "Era studenter är bångstyriga". "Nej", sade jag, "de är stora patrioter och älskar helhjärtat partiet och dess ledning".

Kozlov och Jefremov följde oss till vårt residens som de förlagt åt oss i Zaretjie, ungefär 20–25 km utanför Moskva. Detta var en villa där jag hade bott många gånger med kamraterna och med Nexhmije⁵ när jag kom på semester. De sade mig en gång: ”Vi har reserverat denna villa för Zhou Enlai och dig, vi placerar ingen annan här”. Även i villan hade de förenat oss med kineserna. Som vi bevisade senare med den specialdetektor vi hade tagit med oss, hade de fyllt villan med avlyssningsutrustning.

Jag kände Kozlov bra eftersom jag hade talat med honom många gånger förut. Han var en av dem som talar mycket utan att säga något. Helt bortsett från vad vi tänkte om dem nu, hade jag redan från det första mötet med honom haft intrycket att Kozlov inte hade så mycket i huvudet. Han låtsades veta saker, intog poser, men hans ”pumpa” hade inga frön. Han drack inte som de andra och det måste sägas att han ansågs som andre mannen i ledarskapet efter Chrusjtjov.

Jag har skrivit ovan om det gräl som jag 1957 hade med Kozlov och Pospelov på Kirovoperan och balletten i Leningrad, över det tal jag hade hållit på Lenins maskinfabrik.

Jag kommer ihåg att när vi denna kväll återvände, var vi tre i en Zil. Jag satt i mitten. Kozlov sade till Pospelov, han använde det tillgivna diminutiva namnet som är ryssarnas vana: ”Du är en stor man, en av de största teoretiker som vi har”. ”Nu, *njet nu, njet*” [ryska: inte jag, inte jag] svarade Pospelov ”blygsamt”. Jag kunde inte förstå anledningen till allt detta smicker, men senare fick vi reda på att denne Pospelov var en av dem som formulerade den hemliga rapporten om Stalin. Kozlov fortsatte: ”Vad jag säger är rätt, men du är blygsam, mycket blygsam”.

Denna konversation fortsatte i samma stil, med den ene smickrade den andre tills vi anlände till vårt residens. Detta var kväljande för mig, ty det är inget som ligger för oss.

Jag var mindre bekant med Jefremov. En söndag då jag vid tiden för den 21:a kongressen var i Moskva med Mehmet, så inviterade Poljanskij, då medlem i det sovjetiska partiets presidium och nu ambassadör i Tokyo, oss på lunch på sin *datja* utanför Moskva. Vi åkte dit. Allting var vitt eftersom det hade snöat. Det var kallt. Villan var också vit som snö, vacker.

Poljanskij berättade för oss: ”Detta är den *datja* där Lenin brukade vila”. Med detta ville han säga oss: ”Jag är en viktig person”. Här träffade vi Jefremov och en annan sekreterare, från Krim om jag inte misstar mig. De presenterade honom för oss. Klockan var 10 på förmiddagen. Bordet var dukat som i fablerna om de ryska tsarerna. ”Låt oss sätta oss ner och äta frukost”, sade Poljanskij. ”Vi har redan ätit”, sade vi. ”Nej, nej”, sade han, ”vi skall sätta oss ner och äta igen” (naturligtvis menade han ”dricka”). Vi drack inte, men vi iakttog dem då de drack och pratade.

Vilka kolossala mängder de åt och drack! Vi spärrade upp ögonen då de tömde hela glas med vodka och olika viner. Poljanskij, med intrigmakarens ansikte, skröt utan att skämmas det minsta, medan Jefremov, tillsammans med den andre sekreteraren och en annan person som anslöt sig senare, drack och utan det minsta tecken på förlägenhet för vår närvaro slängde ur sig sina kväljande fraser om Poljanskij: ”Det finns ingen som du, du är en stor man, du är partiets stöttepelare, du är Krims Khan”, osv. ”Frukosten” fortsatte i denna stil fram till klockan ett. Mehmet och jag var uttråkade intill döden. Vi visste inte vad vi skulle göra. Jag tänkte på biljard och för att komma ifrån detta rum med suputer frågade jag Poljanskij: ”Finns det något biljardbord i huset?” ”Ja, naturligtvis”, svarade han. ”Vill du att vi ska komma med?” ”Med största nöje”, sade jag och vi reste oss genast upp.

⁵ Nexhmije var Hoxhas hustru.

Vi gick till biljardrummet. Vi stannade där i 1,5 eller 2 timmar. Vodkan, *pertsofka* (pepparvodka) och *zakuski* (smårätter) sändes upp till dem i biljardrummet. Sedan bad vi dem om tillstånd att bryta upp.

”Vart ska ni ta vägen”, frågade Poljanskij. ”Till Moskva”, svarade vi. ”Omöjligt”, sade han, ”Vi ska just äta lunch”.

Vi spärrade upp våra ögon i förvåning. Mehmet sade till honom: ”Men vad är det vi har gjort fram till nu? Har vi inte ätit tillräckligt för två dagar?” ”Oh, nej”, sade Jefremov, ”Vi har bara ätit en liten lätt frukost, nu börjar den verkliga lunchen”.

De tog oss i armarna och förde oss tillbaka till matsalen. Vilken syn som mötte våra ögon. Bordet hade dukats upp igen. Sovjetstatens proletärer stod för all denna mat och dryck till dess ledare så att de kunde ”koppla av” och ha det trevligt. Vi sade åt dem: ”Vi kan inte äta mer”. Vi avböjde, men de ville inte lyssna på det örat och bad oss att äta och dricka utan uppehåll.

Mehmet fick en bra idé då han frågade: ”Har ni någon biograf här? Kan vi se en film?” ”Det är klart att vi har”, sade Poljanskij och ringde på klockan och gav filmskötaren order att förbereda en filmvisning. Efter en halvtimme var allting klart. Vi gick till biografen och satte oss ner. Jag kommer ihåg att det var en mexikansk färgfilm. Vi hade kommit undan från *stolovaja* (matsalen). Filmen hade inte varit igång mer än 10 minuter då vi i mörkret såg att Poljanskij och de andra smet ut ur rummet tillbaka till vodkan. Då filmen var slut hittade vi dem sitta där och dricka. ”Kom igen”, sade de, ”nu skall vi äta något, det smakar bra efter filmen”. ”Nej”, sade vi, ”vi kan inte äta och dricka mer. Var snäll och låt oss återvända till Moskva”.

Mycket motvilligt lät de oss bryta upp. ”Ni kommer att få ett smakprov på den vackra ryska vinternatten”, sade de till oss. ”Låt oss även provsmaka vintern”, sade jag till Mehmet på albanska, ”men låt oss komma från detta drickande och dessa fyllbultar”. Vi tog på oss våra ytterrockar och gick ut i snön. Vi hann bara ta några få steg innan en Zim dök upp: två andra vänner till Poljanskij, en viss Popov som jag träffat i Leningrad då han hade varit allt-i-allo till Kozlov, vilken hade utsett honom till kulturminister i den ryska republiken. Vi omfamnade varandra i snön.

”Var snäll och kom tillbaka”, sade de, ”bara för någon timme”, osv osv.

Vi vägrade och gav oss iväg. Nåväl, jag fick betala ett pris för detta. Jag blev kall och fick en ordentlig förkylning med feber och kunde inte närvara vid kongressförhandlingarna (jag berättar detta för att lyfta på en flik över de sovjetiska ledarnas livsstil, dessa som underminerade den sovjetiska regimen och Stalins auktoritet).

Låt oss nu återvända till vår ankomst till Moskva inför partiernas möte. Kozlov beledsagade oss till villan. Vid andra tillfällen brukade de följa oss till huset och sedan bege sig av. Men denna gång ville Kozlov visa att han var en ”vänlig kamrat”. Han tog av sig rocken och gick rakt in i *stolovaya* som var rikligt försedd med flaskor, tilltugg och svart kaviar.

”Låt oss få något att äta och dricka”, sade Kozlov, men det var egentligen inte detta som han verkligen bekymrade sig om. Han ville tala med oss för att ta reda på med vilka åsikter och avsikter vi hade kommit.

Han inledde samtalet med att säga: ”Nu har kommissionen färdigställt utkastet och vi tycks alla vara överens. De kinesiska kamraterna är också överens. Det är fyra eller fem frågor i vilka en gemensam ståndpunkt inte har nåtts, men vi kan ge ut en intern kommuniké om dem”. Han vände sig till Hysni för att få hans gillande och frågade: ”Är det inte så?” Hysni svarade ”Nej, det är inte så. Arbetet är inte klart. Vi har invändningar och reservationer vilka vårt parti har presenterat i de skriftliga uttalanden som vi sände till kommissionen”.

Kozlov rynkade på ögonbrynen, han fick inte det godkännande han ville ha. Jag avbröt och sade till Kozlov: ”Detta kommer att bli ett allvarligt möte där alla problem måste hanteras korrekt. Många problem har lagts fram på ett förvrängt sätt, inte bara i utkastet utan i synnerhet i verkligheten, i teorin och i praktiken. Allting måste återspeglas i deklARATIONEN. Vi bör inte acceptera interna noter och tillägg. Ingenting i mörkret, allting i ljuset. Detta är därför mötet hålls”.

”Det behövs inte en massa prat”, sade Kozlov. Mehmet hoppade upp och sade irriterat: ”Till och med i FN får vi prata hur länge vi vill. Castro talade i fyra timmar, medan ni tydligen tänker att ni kan begränsa oss”. Hysni sade: ”Ni avbröt vårt tal två gånger i kommissionen och tillät oss inte att fortsätta”. ”Sådant borde inte få ske”, tillfogade jag. ”Ni borde veta att vi inte accepterar sådana metoder”.

”Vi måste bevara enheten, annars är det tragiskt”, sade Kozlov. ”Enhet säkras genom att tala öppet. i överensstämmelse med de marxist-leninistiska linjerna och normerna”, svarade Mehmet. Kozlov fick sitt svar, föreslog en skål med mig, tog något att äta och bröt upp.

Hela tiden fram tills mötet med partierna började var fylld med attacker och motattacker mellan oss och alla slags revisionister. Revisionisterna hade öppnat krig mot oss på bred front och vi besvarade deras attacker slag för slag.

Deras taktik var att göra allting som stod i deras makt för att förhindra att vi fick tala ut på mötet och öppet framlägga vår kritik mot de brott som de hade begått. Förvissade om att vi inte skulle överge våra korrekta uppfattningar och beslut tillgrip de förtal, påstod att de saker vi tänkte ta fram var ogrundade, skulle orsaka ”splittring”, att vi gjorde ”tragiska” misstag, att vi var ”på villospår” och borde ändra vår kurs etc. etc. Sovjetledarna gjorde stora ansträngningar för att i denna riktning hjärntvätta alla systerpartiernas delegationer som skulle delta i mötet. För sin egen del gav de sig ut för att vara ”ofelbara”, ”klanderfria”, ”principfasta” och som om de höll den marxist-leninistiska sanningens öde i sina händer.

Påtryckningarna och provokationerna brukades öppet mot oss. Vid mottagningen i Kreml med anledning av den 7:e november, sökte Kosygin kontakt med mig. Hans ansikte var blekt som vax och han började mässa om vänskap. ”Vi skall trygga och försvara vår vänskap med Sovjetunionen på den marxist-leninistiska vägen”, sade jag till honom.

”I ert parti finns fiender som bekämpar denna vänskap”, sade Kosygin. ”Fråga honom”, sade jag till Mehmet, som kunde ryska bra, ”om han kan säga oss vilka dessa fiender är i vårt parti?” Kosygin blev överrumplad. Han började mumla och sade: ”Du förstod mig inte korrekt”. ”Nog med det”, sade Mehmet, ”vi förstod dig mycket bra, men du saknar mod att tala öppet. Vi ska säga er öppet på mötet vad vi tycker om er.” Vi gick bort från denna revisionistiska mumie.

(Under hela kvällen agerade sovjetledarna gentemot oss på så vis att de inte lämnade oss ensamma ifred, utan isolerade oss från varandra och omgav oss, enligt tydligt uppgjorda direktiv.)

Lite senare kom marskalkarna Tjuikov, Zacharov, Konev och andra och omgav Mehmet och mig. Som de instruerats sjöng de en annan melodi: ”Ni albaner är kämpar, ni kämpade bra, ni gjorde motstånd till dess ni segrade över Hitler-Tyskland”. Och Zacharov fortsatte med att kasta sten på det tyska folket. I samma ögonblick anslöt sig Sjelepin till oss. Han började opponera sig mot vad Zacharov sade om tyskarna. Zacharov blev arg och struntade i det faktum att Sjelepin var presidiemedlem och KGB-chef och sade: ”Gå härifrån, varför lägger du dig i vårt samtal? Du vill lära mig vad tyskarna är för ena? När jag kämpade emot dem så drack du fortfarande modersmjölk”, osv.

Mitt under detta samtal med de högdragna marskalkarna, som var fulla med vodka, sade Zacharov, som hade varit rektor för "Vorosjilov"-militärakademien där Mehmet och andra kamrater studerat för att lära sig den stalinistiska militärkonsten, till Mehmet: "När du var här så var du en utomordentlig elev i vår militärkonst". Mehmet bet av hans ord och sade: "Tack för komplimangen, men vill du säga att också denna kväll, här i Georgievskij-salen så är vi fortfarande över- och underordnad, lärare och elev"?

Marskalk Tjuikov, som inte var mindre berusad, avbröt och sade: "Vi vill säga att den albanska armén alltid borde stå vid vår sida..." Mehmet svarade då och då: "Vår armé är och kommer att förbli lojal till sitt eget folk och kommer att lojalt försvara bygget av socialismen på den marxist-leninistiska vägen; den är och kommer endast att underställa sig det Albanska arbetets partis ledning, som den proletära diktaturens vapen i Albanien. Förstår du fortfarande inte detta marskalk Tjuikov? Så mycket värre för dig".

Marskalkarna fick sina svar. En av dem, jag minns inte om det var Konev eller någon annan, som förstod att samtalet höll på att glida dem ur händerna, avbröt och sade: "Låt oss avsluta detta samtal. Kom och drick ett glas för vänskapen mellan våra två folk och våra två arméer".

Tillsammans med denna feberaktiga anti-albanska och anti-marxistiska aktivitet, attackerad Chrusjtjov och chrusjtjoviterna oss öppet i det material som de sände till kineserna, i vilket de också angrep dem. De distribuerade detta material till alla delegationer, även vår. I detta material räknades som bekant inte längre Albanien som ett socialistiskt land enligt chrusjtjoviterna. Bortsett från detta, hade Chrusjtjov vid ett samtal med Liu Shaoqi sagt: "Vi förlorade Albanien, men vi förlorade inte så mycket, ni vann det, men ni vann heller inte så mycket. Albanska arbetets parti har alltid varit en svag länk i den internationella kommunistiska rörelsen."

Chrusjtjoviternas taktik stod klar för oss. Avsikten var att först och främst skrämja oss genom att säga: "Det beror på oss om ni är ett socialistiskt land eller inte, och följaktligen, i det dokument vi gav er, så är Albanien inte längre ett socialistiskt land", och för det andra att hota de övriga med att "Albanska arbetets parti är inte längre ett marxist-leninistiskt parti, och vem som än försvarar det som ett sådant kommer att ha fel och fördömas tillsammans med Albanska arbetets parti". Detta betydde i klartext: "Ni kommunistiska partier och arbetarpartier som kommer till mötet bör vara på det klara över att det som Enver Hoxha kommer att säga på mötet är förtal, är ord från ett antisovjetiskt element."

På mötet var det helt klart hur de i förväg hade förberett Ibarurri, Gomulka, Dej osv.

Några dagar innan jag talade på mötet, ville Chrusjtjov ha ett möte med mig för att "övertyga" oss om att ändra ståndpunkt. Vi beslöt att gå på detta möte för att än en gång göra helt klart för chrusjtjoviterna att vi inte tänkte överge våra positioner. Under tiden läste vi materialet som jag talat om ovan. Jag träffade Andropov, som under dessa dagar sprang fram och tillbaka som Chrusjtjovs kurir. "Idag läste jag materialet där Albanien inte räknas som ett socialistiskt land", sade jag åt honom.

Utan att rodna frågade mig Andropov, som varit med och författat detta dokument: "Vad har detta brev med Albanien att göra"? "Detta brev gör det omöjligt för mig att träffa Chrusjtjov", svarade jag. Andropov rynkade på ögonbrynen och mumlade: "Det är ett mycket allvarligt påstående, kamrat Enver". "Ja", sade jag, "det är mycket allvarligt. Framför till Chrusjtjov att det inte hans sak att avgöra om Albanien är ett socialistiskt land eller inte. Det albanska folket och dess marxist-leninistiska parti har avgjort detta med sitt eget blod."

Än en gång upprepade Andropov som en papegoja: "Men detta material handlar om Kina och har ingenting med Albanien att göra, kamrat Enver." "Vi skall uttrycka vår åsikt på mötet med partierna. Adjö!" och jag avslutade samtalet.

De nedskrivna anklagelserna mot Kina som delades ut var ett smutsigt antimarxistiskt dokument. Med detta hade chrusjtjoviterna bestämt sig för att i Moskva fortsätta vad de inte hade uppnått i Bukarest. Än en gång använde de sig av listig trotskistisk taktik. De distribuerade detta omfattande material mot Kina innan mötet, med avsikten att bereda marken, hjärntvätta de andra partiernas delegationer och skrämma kineserna, tvinga dem att inta en moderat ståndpunkt om de inte underkastade sig. Detta antikinesiska material överraskade oss inte, utan stärkte oss i övertygelsen om riktigheten i vårt partis linje och vårt partis försvar av Kinas kommunistiska parti. Materialet kastade en mörk skugga över delegaterna på mötet och skulle inte välkomnas som chrusjtjoviterna förväntat sig. Splittring skulle komma ur detta möte och detta var till fördel för marxismen-leninismen.

Vi kunde räkna med att 7 till 10 partier skulle ansluta sig till vår sida, om än inte öppet så åtminstone genom att inte godkänna chrusjtjoviternas fientliga åtgärder. Som det skulle visa sig, hade den kinesiska delegationen kommit till Moskvamötet med idén att känslorna kunde lugnas ned och de hade ursprungligen förberett ett material i försonlig ton, tolerant mot chrusjtjoviternas ståndpunkter och agerande. Deng Xiaoping skulle framföra det. Det blev tydligt att de hade förberett en ståndpunkt med ”två eller tre varianter”. Detta tycktes oss förvånande efter de våldsamma attacker som hade gjorts på Kinas kommunistiska parti och Mao Zedong i Bukarest. Men då chrusjtjoviterna började ännu ondsintare attacker, som de som fanns i det material de distribuerade innan mötet, då blev kineserna tvungna att helt ändra det material som de hade förberett och lägga åt sidan den försonliga tonen och besvara Chrusjtjovs attacker.

Atmosfären var spänd då mötet öppnades. Inte utan syfte hade de placerat oss nära talarstolen så att vi skulle stå under de anti-marxistiska chrusjtjovitiska ”åklagarnas” tillrättavisande finger. Men tvärtemot deras önskningar blev vi renegaternas och förrädarnas åklagare och anklagare. De satt på de anklagades bänk. Vi höll våra huvuden högt därför att vi hade marxismen-leninismen på vår sida. Chrusjtjov höll sitt huvud i sina två händer då vårt partis bomber briserade på honom.

Chrusjtjovs taktik på mötet var slipad. Han steg upp och talade först, höll ett förment moderat, försonligt tal, utan öppna attacker, med fraser som sammanställts för att sätta tonen på mötet och skapa intrycket av att det skulle bli fridfullt, att vi inte skulle angripa varandra (de gjorde sina attackerna i förväg), att vi skulle bevara enigheten (socialdemokratiska) etc. Med detta ville han säga: ”Vi vill inte ha gräl, vi vill inte ha splittring, ingenting har hänt, allting går bra.”

I sitt tal uttryckte Chrusjtjov sina revisionistiska åsikter och angrep Kinas kommunistiska parti och Albanska arbetets parti, såväl som de partier som tänkte följa dessa partier, men utan att nämna några namn. Med denna taktik i sitt tal ville han varna oss: ”Ta er i akt, antingen allmänna angrepp utan namn, men så att alla förstår vem som menas, eller om ni inte gillar det sättet, då ska vi attackera er öppet.” Av de 20 marionett-delegater som talade, så angrep i själva verket endast 5 eller 6 Kina med utgångspunkt från det sovjetiska materialet.

Chrusjtjov och hans marionetter visste att vi skulle förklara krig mot chrusjtjoviterna och den moderna världsrevisionismen och det var därför som de i både kommissionen och i sina tal insisterade på att frågan om fraktioner och grupperingar i den internationella kommunistiska rörelsen, liksom utvärderingarna från Sovjets kommunistiska partis 20:e och 21:a kongresser och åtskilliga andra punkter, vilket vi opponerade oss emot, skulle tas med i utkastet. Det var tydligt att Chrusjtjov, som hade övergett leninismen och de leninistiska normerna, och som själv gjorde anspråk på att ha ”arvedelen och monopolet på leninismen”, ville behålla alla kommunist- och arbetarpartier i världen under sin taktpinne, under sitt diktat. Alla som gick emot hans linje, som definierats vid den 20:e och den 21:a kongressen, var en fraktions-

makare, en anti-marxist inbegripen i grupperingar. Uppenbarligen är det så han förberedde piskan för Kinas kommunistiska parti och Albanska arbetets parti och försökte vidta mått och steg för att utesluta oss från den internationella kommunistiska rörelsen, vilken han hade för avsikt att underkasta sina antimarxistiska idéer.

Efter honom gick 15 eller 20 andra upp och talade, noggrant förberedda och hjärntvättade, för Chrusjtjovs linje: ”Ingenting har hänt, det finns inga problem bland oss, fred råder, allt går bra.” Vilken skamlig bluff av chrusjtjoviterna, som manipulerade dessa hyrda lakejer i syfte att posera för oss som principfasta män! Detta var den allmänna ton som de slog an. ”De hade synkroniserat sina klockor”, som Zjivkov hade sagt i ett av sina tal, vilket Chrusjtjov citerade i Bukarest som ett ”historiskt” påstående.

Under tiden som mötet fortsatte var sovjetledarna och Chrusjtjov skräckslagna över vårt tal och ville till varje pris få oss till att, om så inte överge våra idéer, så åtminstone mjuka upp vår inställning. De skickade Thorez för att medla när vi vägrade ha ett möte med Chrusjtjov. Thorez bjöd oss på middag och gav oss en lektion om ”enhet” och rådde oss att vara ”lugna och återhållsamma”. Maurice Thorez kände mycket väl till frågorna, för vi hade diskuterat dem tillsammans, men det stod klart att han nu agerade som Chrusjtjovs förtrogne. Men han bemödade sig förgäves. Vi vägrade godta varje förslag och han hotade oss: ”Mötet kommer att angripa er”. ”Vi fruktar ingen för att vi är på rätt väg”, svarade vi.

När de insåg att de hade misslyckats med Thorez, framhärdade sovjetledarna med krav på att vi skulle möta Mikojan, Kozlov, Suslov, Pospelov och Andropov. Vi accepterade. På detta möte i Zaretjie-villan lade de fram saker och ting som om ingenting hade hänt, som om de inte alls hade någon skuld, utan att tvärtom allt var Albanska arbetets partis fel! De påstod att det var vi som försämrade relationerna med Sovjetunionen och de bad oss säga öppet varför vi gjorde det! Vi avvisade dessa anklagelser och påståenden och demonstrerade för dem med otvetydiga fakta att det inte var vi, utan de som med sina ståndpunkter och handlingar hade förvärrat relationerna mellan våra partier och länder.

För sin del förnekade Chrusjtjovs män skamlöst allt, inklusive deras ambassadör i Tirana, som de kallade för en *durak* (dåre), när de försökte lägga skulden för deras fel på honom. De ville komma till tals med oss till varje pris, så att vi skulle hålla tyst. De erbjöd oss t o m krediter och traktorer. Men efter att ha avslöjat dem, sade vi: ”Om ni inte erkänner och korrigerar era allvarliga fel, då är alla era ansträngningar förgäves”. Följande dag kom Kozlov och Mikojan tillbaka igen, men de uppnådde ingenting.

Tidpunkten för vårt tal närmade sig och de gjorde ett sista försök – de bad att vi skulle träffa Chrusjtjov i Kreml. Tydligt inbillade sig Chrusjtjov fortfarande att han skulle kunna ”övertyga oss” och vi accepterade inbjudan, men inte vid den tidpunkt han hade valt, för att få honom att förstå att ”inte du, utan vi bestämmer även tidpunkten för mötet”, för att inte tala om andra saker. Frånsett detta så ville vi skicka honom ett ”muntligt meddelande” innan vi träffade honom. Vi kollade upp residenset där de hade inkvarterat oss med vår detektor och fann att de hade buggat oss med mikrofoner i varje del av det. Det enda rum som inte var avlyssnat var en toalett. När det var kallt och vi inte kunde tala utomhus, så var vi tvungna att tala på toaletten. Sovjetledarna var intresserade av att ta reda på var vi talade, och när de begrep skickade de någon för att även installera mikrofoner på toaletten. En av våra officerare fångade den sovjetiske teknikern då denne utförde ”operationen” under sken av att reparera toaletten, men vår man sade till honom: ”Det behövs inte för toaletten fungerar utmärkt.”

Vår ambassad var också späckad med avlyssningsutrustning och med vetskap om detta, efter vi hade bestämt tidpunkten för mötet, lämnade vi Kreml och gick till ambassaden. Vi satte upp vår apparatur och den visade att de avlyssnade oss från alla håll. Då skickade Mehmet till Chrusjtjov och de övriga ”ett meddelande” på 10 eller 15 minuter och beskrev dem som

”förrädare” och sade att ”ni tjuvlyssnar på oss” osv. osv. Då vi anlände till Kreml hade följaktligen revisionisterna fått vår ”hälsning”.

Mötet hölls i Chrusjtjovs kontor och han började som vanligt: ”Ni har ordet, vi lyssnar”. ”Ni begärde mötet”, sade jag, ”tala ni först”.

Chrusjtjov måste acceptera. Redan från början var vi övertygade om att han i själva verket hade hoppats på att han, om han inte kunde förhindra, så skulle han åtminstone kunna mjuka upp den kritik som vi ämnade göra på mötet. Sedan skulle han, även om inte mötet gav något resultat, kunna använda detta som ett argument inför de andra partiernas representanter och säga dem: ”Se vi sträckte ut handen till albanerna än en gång, men de framhärade i sin kurs.”

Chrusjtjov och de andra försökte lägga skulden på vårt parti och spelade förvånade när vi relaterade historiskt hur meningsskiljaktigheterna mellan våra partier hade uppstått. ”Jag är ovetande om att jag hade någon konflikt med kamrat Kapo i Bukarest”, sade Chrusjtjov utan att rodna. ”Vårt partis centralkommitté var inte överens och är inte överens med Bukarest”, sade jag åt honom. ”Det har ingen större betydelse, men faktum är att ni inte heller före Bukarestmötet var överens med oss, men sade inte någonting till oss om detta”. Naturligtvis ljög charlatanen och han ljög avsiktligt. Var det inte just densamme Chrusjtjov som i april 1957 arrogant ville avbryta samtalen, och hade vi inte ännu tidigare 1955 och 1956 berättat för Chrusjtjov och Suslov om vår opposition mot Tito, Nagy, Kadar och Gomulka? Mehmet nämnde några av dessa fakta och Mikojan var tvungen att muttra instämmande.

Men när han insåg att han var ställd mot väggen, hoppade Chrusjtjov från ämne till ämne, från ett tema till ett annat och det var omöjligt att diskutera med honom om de viktiga principfrågor som var källan till våra meningsskiljaktigheter. Naturligtvis var han inte intresserad av att diskutera dessa saker. Han ville ha underkastelse från Albanska arbetets parti och det albanska folket, han var dess fiende. ”Ni vill inte bringa ordning i våra relationer”. ”Vi vill ordna upp dem, men först måste ni erkänna era misstag och korrigera dem”, sade vi åt honom.

Samtalet med oss irriterade Chrusjtjov. Naturligtvis var han inte van vid att ha att göra med ett litet parti och ett litet land som resolut opponerade sig mot hans ståndpunkter och agerande. Sådan var den chauvinistiska logiken hos dessa antimarxisternas överstepräster, vilka precis som den imperialistiska bourgeoisin betraktade de små folken och länderna som vasaller och deras rättigheter som varor som kunde köpas och säljas. När vi öppet påtalade hans och hans mäns misstag hoppade han upp: ”Du spottar på mig”, skrek han. ”Med dig kan ju ingen människa prata. Bara Macmillan har försökt tala med mig på detta vis”.

”Kamrat Enver är inte Macmillan, ta tillbaka det där”, fräste både Mehmet och Hysni tillbaka till honom. ”Vart skall jag göra av det då?” ”Det kan du stoppa på något lämpligt ställe”, sade Mehmet.

Vi fyra reste oss och gick därifrån utan att skaka hand med dem, utan att falla i deras fällor som innehöll hot och skenheliga löften. Just när vi skulle lämna mötesrummet gick Mehmet tillbaka och sade till Chrusjtjov: ”Stenen som du kastar på vårt parti och folk kommer att falla ner på ditt eget huvud. Tiden kommer att utvisa detta!” och sedan stängde han dörren och förenade sig med oss.

Detta var vårt sista samtal med dessa renegater, som fortfarande försökte posera som marxister. Men vårt partis och de genuina marxist-leninistiska partiernas kamp och deras egna kontrarevolutionära handlingar skulle slita av dem deras demagogiska förklädnad mer och mer för varje dag. Således gav dessa påtryckningar inga resultat. Vi ändrade inte vår ståndpunkt det minsta och inte heller tonade vi ner eller ändrade på något i vårt tal.

Jag skall inte uppehålla mig vid innehållet i det tal som jag höll i Moskva på vår centralkommittés vägnar, därför att det har publicerats och vårt partis åsikter om de problem som restes är redan kända i hela världen.⁶ Jag vill hellre understryka hur Chrusjtjovs följeslagare reagerade när de hörde våra angrepp på deras boss. Gomulka, Dej, Ibarruri, Ali Yata, Baghdash och många andra steg upp i talarstolen och tävlade i sin nit för att hämnas på de som hade ”lyft sin hand mot moderpartiet”. Det var både tragiskt och löjligt att se dessa människor, som poserade som politiker och ledare med ”mycket hjärna”, agera på detta sätt som legosoldater, som halmdockor, som marionetter manipulerade med trådar bakom scenen.

I en paus mellan sessionerna kom Todor Zjivkov fram till mig. Hans läppar och haka darrade. ”Kan vi diskutera *brat* (broder)?”, sade han. ”Med vem skall vi tala”, svarade jag. ”Jag sade vad jag hade att säga och du hörde mig tror jag. Vem har skickat dig att tala, Chrusjtjov? Jag har ingenting att diskutera med dig om, gå upp i talarstolen och tala.” Han blev kritvit och sade: ”Jag skall minsann gå upp och ge dig svar på svar”.

Då vi lämnade Georgievskij-salen för att åka till vårt residens sade Anton Jugov, högst uppe på trappan, till oss i en chockad ton: ”Vart kommer den här vägen att leda er *bratja* (bröder)?” ”Vart leder Chrusjtjovs väg dig, eftersom vi är på och kommer alltid att fortsätta på Lenins väg”, sade vi till honom. Han sänkte huvudet och vi skildes utan att skaka hand.

Sedan jag hade hållit talet lämnade Mehmet och jag residenset där sovjetledarna hade hyst in oss och for till ambassaden, där vi stannade resten av tiden vi befann oss i Moskva. När vi lämnade residenset sade en sovjetisk säkerhetsofficer till Hysni i förtroende: ”Kamrat Enver gjorde rätt i att lämna, ty hans liv var i stor fara här”. Chrusjtjoviterna var kapabla till vad som helst och vi vidtog våra egna mått och steg. Vi skickade ambassadens kamrater och delegationens medarbetare till affärerna för att inhandla livsmedel.

När det var dags för vår avresa, gick vi inte med på att ta flyget, eftersom en ”olycka” kunde hända lättare. Hysni och Ramiz stannade i Moskva, eftersom de måste underteckna deklARATIONEN, medan Mehmet och jag lämnade Sovjetunionen med tåg och åt ingenting som kom från deras händer. Vi anlände till Österrike, for med tåg genom Italien och från Bari återvände vi friska och krya till Tirana med vårt eget flyg och begav oss direkt till mottagningen med anledning av händelserna den 28:e och 29:e november. Vi kände en stor glädje för att vi på ett framgångsrikt sätt, med marxist-leninistisk bestämdhet, hade utfört de uppgifter som partiet hade ålagt oss. Även gästerna, kamrater från kriget, arbetare, officerare, kooperativbönder, män och kvinnor, gamla och unga, var ohämmade i sin entusiasm och som alltid i svåra stunder förenade som en orubblig knytnäve.

Chrusjtjov och alla de som följde honom försökte hårdnackat försäkra sig om att det undertecknade dokumentet av internationell karaktär skulle inkludera de chrusjtjovitiska revisionisternas hela linje, vilken förvrängde marxismen-leninismens grundläggande teser om imperialismens natur, revolutionen, fredlig samexistens osv. Men i kommissionerna protesterade vårt partis och Kinas kommunistiska partis delegationer kraftfullt och avslöjade dessa förvrängningar. Vi lyckades korrigera många saker, många av revisionisternas teser förkastades och många andra ställdes korrekt, fram till dess det slutliga dokumentet blev klart och accepterades av alla deltagare i mötet.

⁶ I den officiella *Arbetets partis historia* från 1971 (sv. övers 1973), sammanfattas Hoxhas tal så här (s. 406): ”I sitt tal på Moskva-mötet förde kamrat Enver Hoxha fram Arbetets partis principiella inställning till de huvudfrågor kring vilka tvistepunkter uppstått. Han uppehöll sig särskilt vid problemen om krig och fred, fredlig samexistens, vägarna till övergången till socialismen, frågan om Stalin, frågan om den jugoslaviska revisionismen och den fara den moderna revisionismen utgjorde för den internationella kommunistiska rörelsen samt frågan om förhållandena mellan kommunist- och arbetarpartierna.”

Chrusjtjoviterna var tvungna att acceptera detta dokument, men Chrusjtjov deklarerade på förhand: "Dokumentet är en kompromiss och kompromisser håller inte så länge." Det var tydligt att Chrusjtjov själv tänkte bryta Moskvamötets deklARATION och anklaga oss som om det var vi som bröt med direktiven och besluten från detta möte.

Efter Moskvamötet blev våra relationer med Sovjetunionen och Moskvarevisionisterna allt sämre fram till dess de ensidigt bröt dessa relationer helt och hållet. Den 25:e november, på det sista mötet som Mehmet och Hysni hade i Moskva med Mikojan, Kosygin och Kozlov, kom de sistnämnda med öppna hot. Mikojan sade: "Ni klarar er inte en dag utan ekonomisk hjälp från oss och de andra länderna i det socialistiska lägret." "Vi skall dra åt svångremmen och äta gräs", sade Mehmet och Hysni till dem, "men vi kommer inte att underkasta oss er. Ni kan inte besegra oss." Revisionisterna trodde att vårt partis och folks innerliga kärlek till Sovjetunionen skulle vara en fördel för Moskva-revisionisterna. De hoppades att våra många kadrer som hade utbildats i Sovjetunionen skulle återvända hem som ett block och splittra partiet från ledningen. Mikojan uttryckte detta genom att säga: "När Arbetets parti får höra talas om era ståndpunkter kommer det att resa sig emot er." "Kom och var närvarande vid något av våra partimöten då vi reser dessa problem", sade Mehmet till honom, "och du kommer att få erfara vilken sorts enhet som existerar i vårt parti och kring dess ledarskap".

Dessa hot från revisionisterna var inte bara ord. De agerade. Moskvans och deras experters ekonomiska sabotage stegrades till ett crescendo.

Översättning: *Martin Fahlgren*